

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР

У статті досліджуються основні моменти геополітичних особливостей та пріоритетів формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики України, враховуючи елементи зовнішньополітичної стратегії з урахуванням національних інтересів країни.

Ключові слова: геополітичне положення, пріоритети формування політики, внутрішня політика, зовнішня політика, національні інтереси, національна безпека, геостратегія, міжнародна політика.

В статье исследуются основные моменты геополитических особенностей и приоритетов формирования как внутренней, так и внешней политики Украины, учитывая элементы внешнеполитической стратегии с учетом национальных интересов страны.

Ключевые слова: геополитическое положение, приоритеты формирования политики, внутренняя политика, внешняя политика, национальные интересы, национальная безопасность, геостратегия, международная политика.

In the article author investigates the main points of the geopolitical characteristics and priorities of the formation of internal and external policy of Ukraine, including elements of foreign policy strategy, that is based on the national interests.

Key words: geopolitical situation, priorities of politics formation, internal politics, external politics, national interests, national security, geostrategy, international politics.

Історичний досвід і логіка розвитку міжнародних відносин переконливо свідчать про надзвичайно важливу роль геополітичного фактора у формуванні як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Вивчення геополітичних особливостей України дозволяє говорити про те, що з цієї точки зору вона має багато переваг. Насамперед, це пов'язано з її надзвичайно вигідним географічним розташуванням, оскільки в ракурсі геополітики вона займає на Євразійському континенті винятково важливе, багато в чому унікальне місце, яке часто визначають поняттями «географічний центр Європи», «перехрестя між Сходом і Заходом». Маючи територію понад 600 тис. кв. км, і посідаючи в Європі шосте місце за чисельністю населення, Україна володіє унікальними природними умовами, вигідно відрізняючись і родючістю ґрунтів, і значною кількістю корисних копалин, і сприятливими кліматичними умовами. До того ж вона володіє вельми розвиненими шляхами сполучень і має вихід до моря.

Все це сприяло тому, що протягом історії територія України була перехрестям не лише міграційних, але й торгівельних шляхів. Якщо річкова система формувала зв'язки за лінією Північ – Південь, то сухопутні шляхи сприяли контактам між народами Сходу і Заходу через її територію. Тому із стародавніх часів через територію сучасної України проходили торгівельні комунікації між країнами балтійським і середземноморськими, між Західною і Центральною Європою та Середньою Азією і Китаєм. Тобто, як зауважував із цього приводу відомий український мислитель Ю. Липа, українські землі не є якимсь закутом. При огляді торгівельному і геополітичному – це одна із важливих країн світу і це значення України буде лише зростати.

Щоправда, тут слід зауважити, що всі ці геополітичні переваги у минулому нерідко перетворювалися на вади, оскільки за відсутністю надійних природних рубежів Україна протягом століть була об'єктом чужоземних зазіхань і багаточисельних експансій з боку своїх сусідів, що позбавило її можливості самостійного

державного існування, а її територія була розпорошена різними країнами. Не можна не сказати й про те, що торговельні шляхи, що проходили через територію України, обумовлювали перевагу тих чи інших культурних впливів – чи то грецьких за античні часи, чи то візантійських і норманських в епоху Київської Русі, чи то західноєвропейських і московських у період пізнього середньовіччя, а всі разом вони обумовлювали також і різні геополітичні орієнтації [1, с. 98-99]. Все це не могло не накласти свого відбитку на менталітет населення різних регіонів України, наслідки в різниці якого ми відчуваємо й сьогодні.

Розмірковуючи про географічні і природні переваги України слід зазначити, що самі по собі вони, зрозуміло, не в змозі вирішити завдання перетворення держави у впливову, розвинену, процвітаючу державу. Для використання цих переваг потрібна розумна і послідовна політика, якої поки що ми не спостерігаємо. Важко не погодитись із словами першого Міністра закордонних справ незалежної України А. Зленка, сказаними ним у зв'язку з цією обставиною: «Розмірковуючи абстрактно, Україна могла б з легким серцем промінати свою геополітичну вагу на економічний і політичний вплив, характерний для успішних східноєвропейських країн. Адже геополітична вага – це властивість певної території. А економічний та політичний вплив – властивість певної нації, нації успішної. Україна була б геополітично важливою для Росії, Європи, Сполучених Штатів навіть як би вона була безлюдною пустелею. Багато політиків світу саме так і сприймають нас – як важливу територію. Ми ж маємо стати важливою нацією. Таким я бачу наш шлях у зовнішній політиці – від території до нації... На жаль, у внутрішній політиці України саме слово політика важить не так багато..., і це, безперечно, шкодить розвитку держави» [2, с. 7].

Зрозуміло, ці слова слід сприймати як глибоке розчарування недоліками української політики – як зовнішньої, так і внутрішньої, а не як недооцінку ролі геополітичного фактора. Тим більш, що його сутність не обмежується тільки територіальними властивостями. Не меншу роль тут відіграють також промисловий та науково-технічний потенціал держави, рівень освіченості населення, його духовної культури тощо, за якими Україна, незважаючи на велику кількість невирішених проблем, зовсім «не пасе задніх». Володіє вона і значним воєнним потенціалом, що також відіграє значну роль при характеристиці геополітичного фактора. Слід, нарешті, враховувати й ту обставину, що Україна межує з багатьма країнами, що зумовлює необхідність налагодження добросусідських рівноправних і взаємовигідних відносин із ними на основі глибоко обґрунтованої сучасної геостратегії.

Установлюючи нові, рівноправні стосунки зі своїми сусідами, здійснюючи легітимізацію своїх

кордонів, нація тим самим утворює новий геополітичний простір із необхідними в такому випадку геополітичними вимірами, орієнтаціями, векторами та рівновагами, що само по собі вже впливає й на міжнародну геополітику.

Власно кажучи, вже сам факт появи на міжнародній арені України як самостійного, суверенного суб'єкта значно змінив геополітичну ситуацію у світі. Невипадково З. Бжезинський назвав цей факт третьою за своєю значимістю подією в ХХ столітті після розвалу Австро-Угорської імперії в результаті Першої світової війни та розколу світу на два протилежних табори внаслідок Другої світової війни.

Характеризуючи геополітичне положення України, слід звернути увагу ще на одну його особливість, яка викликає досить палкі суперечки в українських наукових колах. Ідеться про те, що серед науковців немає одностайної думки щодо регіональної, так би мовити, «приналежності» України. С. Пирожков, наприклад, вважає, що Україна є регіональною, виключно європейською державою, тобто її власні національні інтереси виявляються через загальноєвропейські структури [3, с. 31]. Водночас інші науковці (Ф. Рудич, О. Дергачов) схильні розглядати її як державу бірегіональну. «Специфіка геополітичних координат України, – зауважує Ф. Рудич, – полягає в її належності одночасно до двох регіонів – Європи та Євразії, причому в обох Україні належить периферійне положення» [3, с. 32]. При цьому, на думку О. Дергачова, Україна найбільшою мірою зацікавлена в утвердженні власної бірегіональності і підтриманні стабільних конструктивних міжнародних відносин як у східному, так і в західному напрямках, оскільки це надає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків, який об'єднує і пов'язує народи Сходу і Заходу, Азії і Європи. Внаслідок особливостей свого геополітичного розташування Україна є тією державою, яка створює «критичну масу» для реалізації будь-яких великих проєктів на євразійському просторі, у Східній та Південно-Східній Європі, у Балто-Чорноморському та Чорноморсько-Балтійському регіонах. Водночас статус України як держави середнього рівня в світовій ієрархії свідчить про те, що Україна має недостатньо так званої «структури сили» для того, щоб суттєвим чином впливати на процеси у глобальній системі міжнародних відносин. Ця обставина має своїм наслідком постійно зростаючий тиск на Україну як з боку Росії, так і з боку США та Європейського Союзу з наміром перетворити її у своєрідну картку у своїй геополітичній грі. Такі намагання є результатом зміни конфігурації сил як на глобальному, так і на регіональному – європейському рівні. Подібна ситуація, пише з цього приводу В. Манжол, «є викликом для України, вона має свої «мінуси» та «плюси». До перших належить ризик конфліктної ескалації протиріч між «плюсами» і загальною

дестабілізації європейського регіону, що загрожує катастрофічним зменшенням простору для зовнішньополітичного маневру України та посиленням її залежності від «сильних світу». До «плюсів» за умов відродження політики мультиполярного балансування можна віднести нові можливості захисту власних інтересів» [4, с. 14]. В останньому випадку йдеться про можливість ведення власної геополітичної гри, використовуючи суперечки між провідними центрами геополітичної сили.

Доводиться, на жаль, констатувати, що поки внутрішньополітична ситуація в Україні не дає підстав сподіватися на те, що вказані «плюси» візьмуть верх над «мінусами». Ситуація ускладнюється тим, що для нашої країни, як зауважує О. Дергачов, проблема визначення природного місця на міжнародній арені, набуття чітких характеристик як суб'єкта міжнародних відносин практично не детермінована якоюсь концептуальною спадщиною, а тим більше – державною традицією. І тому «для неї значуща, насамперед, реальна тканина зв'язків зі зовнішнім світом. Сьогодні ці зв'язки розвинені негармонійно і потребують істотних змін. Так само і сприйняття України світовою спільнотою ґрунтується на вкрай суперечливих досягненнях її незалежного розвитку, непевних геополітичних орієнтирах, системі цінностей та пріоритетів, що їх сповідує політична еліта» [5, с. 34]. Цілком справедливими в цьому відношенні є слова О. Вітер: «Термін публічного запрошення України до лав ЄС є прямо пропорційним градусу конфліктів всередині країни» [6, с. 6]. Потенційних партнерів України на Заході не може не непокоїти нестабільність внутрішньополітичної та економічної ситуації в країні і доки ця проблема не буде вирішена шляхом здійснення глибоких соціально-економічних трансформацій та зміцнення громадянського суспільства, внутрішні характеристики будуть залишатися перепорою, що заважає цивілізованому світові розглядати Україну як рівноправного партнера і сприяти намірам використовувати її лише як політичну картку, як своєрідний санітарний кордон або буферну зону. Так американський політолог С. Хантінгтон розглядає Україну як державу, що локалізована на узбіччі між двома протилежними цивілізаціями, примирення яких не передбачається. Вона безпосередньо розділяє ті країни, які є кандидатами на вступ до НАТО, і Росію, яка там ніколи не буде, і тому Україна має відігравати роль санітарного кордону.

Країнами Заходу Україна розглядається саме в її євразійському вимірі – або як «санітарний кордон» щодо загрози зі Сходу, або як місток для зносин із Близьким і Середнім Сходом, що утворює, на думку співробітника Вашингтонського інституту стратегічних і політичних досліджень В. Сокура, функціональний агрегат на новому кордоні Євроатлантичного співробітництва. Цей агрегат забезпечує коридор для транзиту енергоресурсів

Каспія в Європу, а також постійний коридор для американських збройних сил і сил НАТО для проведення операцій у Середній Азії та в глибині Близького Сходу. А Україна має служити продовженням цього коридору для забезпечення стратегічних задумів США і НАТО в Євразії, а також бути спроможною у будь-який час прийняти участь в операціях, які проводять США і НАТО, включаючи ті, які не схвалені Москвою.

Навіть З. Бжезинський, симпатії якого до України достатньо відомі, не уникає прагнення відвести Україні роль «буферної зони», яка б допомогла «трансформувати» Росію. Вважаючи Україну геополітичним центром Центральної та Східної Європи, він у той же час підкреслює, що найважливішим аспектом незалежності України є її вплив на Росію. При цьому в трохи завуальованій формі він висловлює сподівання, що існування незалежної України може бути вигідним для США, насамперед, як фактор послаблення міжнародних позицій Росії.

Отже, високо оцінюючи те геополітичне становище, яке займає Україна, західні політики і політологи схильні розглядати відносини з нею, насамперед, через призму своїх відносин із Росією, а в геостратегічному вимірі – як головний аванпост перед Євразією в цілому. Не доводиться сумніватися, що подібні перспективи не тільки не відповідають національним інтересам України, але і є загрозовими для неї з огляду на небезпеку опинитися між молотом та ковадлом у разі зменшення вакууму і зростання тиску в її геополітичному доквіллі.

Особливості геополітичного положення України вимагають концентрації зовнішньополітичних зусиль на створенні і розбудові надійних міжнародних механізмів безпеки на двосторонньому, субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях і, відповідно, на розвитку широкого співробітництва з іншими державами, насамперед, сусідніми та міжнародними організаціями, включаючи військово-політичні, з метою підвищення передбачуваності й довіри, побудові всеохоплюючих і ефективних механізмів регіональної безпеки у Європі та вдосконалення існуючих у рамках ООН механізмів глобальної безпеки. Але при цьому максимальною мірою використати переваги свого геополітичного положення з метою рішучого відстоювання національних інтересів.

Виходячи з аналізу сучасної геополітичної ситуації, розстановки сил на міжнародній арені, своїх об'єктивних можливостей і геополітичного положення Україна має реальні передумови утвердитися в ролі регіонального політичного лідера. Для цього, разом з урахуванням закономірних амбіцій і національних інтересів, їй треба поступово посилювати конструктивний вплив на загальну ситуацію в регіоні, до якого вона належить. Важливу роль тут може відіграти активне співробітництво й лідерство України у Балто-Чорноморському партнерстві, оскільки з огляду на своє геополітичне положення Україна

є природним посередником між регіонами Балтійського і Чорного морів. Розширення зв'язків між Півднем і Північною Європою сьогодні настільки відповідає потребам часу, що за пасивності України роль посередника може перебрати на себе інша держава. Відтак, ми можемо стати свідками класичної і, на жаль, далеко не першої ілюстрації невикористаних можливостей. Співробітництво за лінією Північ-Південь сприятиме зміцненню безпеки в частині Європи між Балтійським і Чорним морями, що є надзвичайно важливим для України як у політичному, так і в економічному відношенні [7, с. 66].

Не менш перспективним для України є Чорноморсько-Каспійський напрямок розвитку співробітництва з країнами цього регіону, в якому у нашої країни є всі можливості відігравати провідну роль як важливого транспортного коридору, який сприяє диверсифікації паливно-енергетичних потоків. У цьому відношенні дуже важливим є подальший розвиток співробітництва та укріплення ролі такої міжнародної організації як ГУАМ, ініціатором створення якої була Україна, і яка сьогодні продовжує нарощувати зусилля щодо зміцнення співробітництва в рамках цієї організації.

Дуже важливою з точки зору підвищення міжнародної ролі України є активізація її участі в роботі Організації Чорноморського співробітництва. Тобто, як бачимо, напрямки міжнародної діяльності України є дуже різноманітними, але головними серед них є все ж таки, які, насамперед, визначають її роль як стратегічної держави, що, за висловом американського генерала В. Кернана, може стати магнітом, який зведе до купи Східну та Західну Європу. Ідеться, зрозуміло, про розвиток співробітництва в рамках Євроатлантичного партнерства і, що є головним, про реалізацію стратегічного курсу України на інтеграцію в ЄС, з одного боку, а з іншого, розвиток відносин добросусідського рівноправного партнерства з Російською Федерацією.

Зрозуміло, таким чином, що геополітичне положення України вимагає активної зовнішньополітичної діяльності у різних напрямках і тому одним із головних принципів української геостратегії має бути багатовекторність її міжнародної політики.

Багатовекторність характерна для зовнішньої політики, перш за все, тих держав, які виступають як своєрідні центри сили в системі міжнародних відносин, проте й для України, з її особливим геополітичним статусом, вона набуває вирішального значення і пов'язана з конкретними перевагами. Історичні та географічні реалії практично виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрям і тому навіть палкі прихильники політики європейської одновекторності України чудово розуміють, що це не може бути єдиним стратегічним напрямком її зовнішньої політики і в практичному плані фактично намагаються

здійснювати зовнішньополітичний курс за різними векторами.

На сьогодні принцип багатовекторності має помилкове трактування, зауважує з цього приводу В. Манжол. Досить часто він трактується як хитання України між двома зовнішньополітичними напрямками – західним (європейський та євроатлантичний простори) та східним (Росія та євразійський простір). Однак міжнародні реалії європейського простору виключають можливість орієнтації України лише на один стратегічний зовнішньополітичний напрямок [4, с. 14].

Багатовекторність слід сприймати не як постійні коливання зовнішньополітичного курсу, а в широкому розумінні, як розвиток і підтримка відносин із багатьма учасниками міжнародного життя. Для України це абсолютно раціональна і прагматична політика, яка, окрім усього іншого, викликана ще й тим, що в Україні поки що немає єдності стосовно визначення зовнішньополітичних пріоритетів і тому педалювання на одновекторності вносить лише зайвий розбрат в українське суспільство. Разом з тим зрозуміло, що багатовекторність не може бути безпринциповою. Вона потребує чіткого визначення геополітичної орієнтації, вибору пріоритетних геостратегічних напрямків виходячи із об'єктивних можливостей і врахування національних інтересів. Багатовекторність зовсім не означає рівновекторності і не означає рівнозначності всіх її складових. Серед багатьох векторів завжди мають виділятися ті, що є пріоритетними, головними, які, власне, і визначають стратегію зовнішньої політики держави, її стратегічних партнерів.

Отже, українська геостратегія має ґрунтуватися на чітко визначених геополітичних пріоритетах і жорстко окресленому колі своїх стратегічних партнерів. На думку М. Михальченка, Україна має визначитися як у пріоритетному в одному із трьох можливих геостратегічних напрямів: або обрати шлях до європейського співробітництва, або забезпечити гарантії незалежного розвитку як від Заходу, так і від Росії, або ж обрати позицію динамічної рівноваги між Сходом і Заходом, яка підтримується міжнародним співтовариством і яка є, на його думку, найбільш перспективною [1, с. 6].

Деяко інакше визначає сутність сучасної української геостратегії С. Пирожков, який вважає, що у XXI столітті для України будуть актуальними такі завдання:

у короткостроковому плані

- недопущення ізоляції на основних стратегічних напрямках (США, Європа, Азія);

у середньостроковому плані

- сприяння формуванню регіональних систем безпеки і співробітництва в сусідніх регіонах;
- інтеграція в міжнародні економічні і політичні структури;
- участь в урегулюванні міжнародних конфліктів, боротьбі з міжнародним тероризмом і злочинністю,

у вирішенні екологічної, енергетичної, ресурсної, інформаційної та інших глобальних проблем;

у довгостроковому плані

- збереження і зміцнення позицій нашої держави у світовій політиці;
- активна участь у формуванні демократичної глобальної системи міжнародного порядку [1, с. 36].

Отже, як стратегічні напрями, автор визначає відносини із США, Європою та Азією, причому реалізація завдань різнорівневої політики багатовекторності України, на його думку, залежатиме від того, наскільки наша держава самостійно – політично, економічно і культурно – зможе утвердитися у нових геополітичних реаліях, зумовлених сферою відносин, що складаються між США, Росією, Західною та Східною Європою, мусульманським світом [1, с. 36].

Палкі дискусії навколо стратегії багатовекторності здебільшого мають не стільки теоретичне, скільки політико-прикладне підґрунтя. Певний консерватизм, зауважує В. Манжула, недостатнє узгодження практичних кроків короткострокового характеру із довгостроковими національними інтересами, безпринципність помноженні на «стратегічних партнерів», а також прорахунки в геополітичній

«локалізації» принципу багатовекторності призводять до його ерозії, трактуються як «різновекторність», або «флюгерність».

За таких умов «важливим елементом зовнішньополітичної стратегії України має стати концепція рівнонаближеності, сутність якої полягає в розвитку поглибленого співробітництва одночасно з усіма провідними міжнародними гравцями в регіоні, у прагненні встановити з ними відносини особливого або стратегічного партнерства. Основним елементом концепції рівнонаближеності є врахування інтересів кожного з основних акторів з одночасним запобіганням поглибленню відносин з окремими із регіональних центрів сили, яке суттєво зашкодить інтересам іншого регіонального центру сили», оскільки гра на протиріччях набагато потужніших держав є ризикованою для національних інтересів України [4, с. 14-15].

Таким чином, можна відмітити, що дотримання принципу рівнонаближеності, послідовне взаємовигідне співробітництво в питаннях, що становлять національний інтерес України, уникнення різкого хитання від одного стратегічного напрямку до іншого мають лягти в основу стратегії України в існуючому геополітичному середовищі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мадіссон В., Шахов В. Сучасна українська геополітика. – К., 2003.
2. Деменко О. Євроатлантична інтеграція: реалії та перспективи // Політичний менеджмент. – № 4 (25). – 2007.
3. Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування // Політична думка. – 1999. – № 3.
4. Манжола В. Квадратура інтеграційного кола. (Актуальні проблеми європейської політики України) // Політика і час. – 2007. – № 4.
5. Дергачов О. Небезпека як атрибут державності // Політична думка. – 1997. – № 1.
6. Деменко О. Євроатлантична інтеграція: реалії та перспективи // Політичний менеджмент. – № 4 (25). – 2007.
7. Гречанінов В. Після розпаду біполярної системи. Новий світовий порядок та глобалізація на початку XXI століття // Політика і час. – 2002. – № 1.
8. Матвійчик Я.П. Між Європою й Азією. Пріоритети зовнішньої політики України у контексті геополітичного розвитку // Політика і час. – 2002. – № 9. – С. 73-83.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Багмет М.О.;
кандидат політичних наук, доцент Ляпіна Л.А.

© Міхель Д.О., 2009

Надійшла до редакції 08.04.2009 р.